

УДК 373. 1.013:93/94

О. М. Лазарева

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

САМОСТІЙНІ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ЕВРИСТИЧНО-МОДУЛЬНОМУ НАВЧАННІ

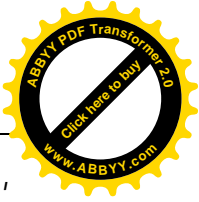
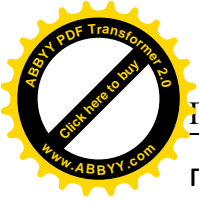
У статті на основі проведеного теоретичного й експериментального дослідження доведено, що евристично-модульне навчання є ефективною, особистісно орієнтованою освітньою технологією, яка сприяє суттєвому піднесенню рівня пізнавально-творчої самостійності старшокласників, помітному підвищенню якості зовнішніх і внутрішніх освітніх продуктів, – провідного показника успішності творчої самореалізації особистості.

Ключові слова: самостійна робота, самореалізація, особистість, освітня технологія, творчість, евристичне навчання.

Постановка проблеми. Модульне навчання, особливо його інтеграції з евристичною технологією, поки що недостатньо використовують існуючі концепції і технології самостійної роботи (Ш. Амонашвілі, О. Божович, В. Буряк, В. Дяченко, В. Петров, П. Підкасистий, Т. Шамова та ін.). В опублікованих теоретичних і методичних працях не розкрито особливостей організації творчих самостійних робіт у структурі модульної технології, не з'ясовано особливостей їх діагностики й оцінки.

Теорія і практика самостійної роботи певною мірою не базуються на провідних вимогах до модульної технології – психолого-педагогічної завершеності, перспективності, паритетності, пізнавальної компетентності учня на операційному і рефлексивно-оцінному етапах.

Аналіз теоретичних джерел виявив, що проблеми самостійної діяльності учнів вивчали і представники класичної педагогіки (Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський), і вчені-дидакти вітчизняної науки (І. Базелюк, В. Буряк, М. Данилов, Б. Єсіпов, В. Онищук, В. Петров, П. Підкасистий, О. Савченко). Продуктивно вивчали проблеми формування самостійної пізнавально-творчої активності учнів В. Андреев, Ю. Бабанський, В. Беспалько, Т. Дмитренко, І. Лернер, В. Лозова, В. Паламарчук, І. Харламов. Ми спиралися також на дослідження зарубіжних (Г. Блок, Ф. Кумбс, Г. Рассел, П. Юцявічене) і вітчизняних дослідників модульного навчання (А. Алексюк, І. Бабин, В. Гареев, Л. Гуляєва, С. Куликов, В. Мельник, І. Сенновський, П. Сікорський, П. Третьяков, А. Фурман) та його можливостей в інноваційній освіті. Автори наголошують на тому, що в модульному навчанні одним із головних завдань є формування в учнів навичок самоосвіти, і тому весь

процес будується на основі цілепокладання з ієрархією ближніх (знання, вміння, навички), середніх (загальнонавчальні вміння і навички) і перспективних (розвиток здібностей особистості) цілей. Осмисленість навчальної діяльності переводить учителя з режиму інформування у режим консультування та управління.

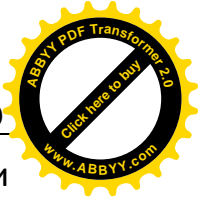
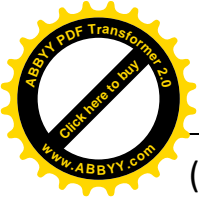
Разом з тим у концептуальному і методичному планах і модульне навчання взагалі, і його суттєва складова – самостійна робота учнів зокрема практично не пов'язуються із сучасними інноваційними технологіями освіти, що не може негативно не позначитися на розвитку будь-якої парадигми навчання. Отже, виявлено такі суперечності: а) між потребами в інноваційній освіті в умовах модернізації школи та недостатнім теоретичним обґрунтуванням ефективних технологій навчання; б) між теоретичними деклараціями нової технології, де обстоюється думка про інтенсивне формування самостійності школярів, та недостатнім дидактичним забезпеченням такого навчання, а саме творчої діяльності учнів.

Мета статті – з'ясувати педагогічні умови організації самостійних робіт евристичного і креативного характеру старшокласників у межах модульного навчання.

Виклад основного матеріалу. Якщо у традиційному навчанні самостійні роботи здебільшого виконуються на етапах відпрацювання практичних умінь і навичок та їх контролю, то в модульному навчанні за рахунок блочного моделювання, спарених уроків, економних витрат часу на пояснення матеріалу вчителем створюються можливості для організації самостійної роботи учнів переважно на всіх етапах навчального модуля – від мотиваційного до діагностичного й корекційного.

На підставі аналізу дидактичних можливостей та проблем нової технології, її апробації серед педагогів-дослідників шкіл нового типу для педагогічного експерименту була створена й використана модифікована структура навчального модуля, в якій організація творчих самостійних робіт посідає пріоритетне місце. Ця структура включає такі елементи пізнавально-творчої взаємодії тих, хто навчає, і тих, хто навчається:

- *спонукально-мотиваційний* (учні-старшокласники не тільки сприймають мотиваційні й цільові пояснення вчителя, але й самостійно конструюють власні мотиви, формулюють особисту мету й завдання роботи на просторі означеного навчального модуля);
- *первинного освоєння теоретичного матеріалу* (під час лекції

(пояснення) вчителя старшокласники намагаються не тільки зрозуміти сутність теоретичних знань, але й за допомогою різних механізмів творчої діяльності вчать переформулювати відповідно до власного розуміння визначення основних понять, тлумачення закономірностей, узагальнень, складати проблемні, евристичні питання тощо);

- *самостійної проблемно-пошукової роботи з осмислення і поглиблення нових теоретичних знань* (учні звертаються до певних джерел, щоб відповісти усно чи письмово на конкретні проблемні запитання, що уточнені вчителем та їх товаришами на попередньому етапі, з метою вдосконалення здобутих теоретичних знань);

- *самостійної репродуктивної, пошукової, евристичної роботи* завершеного характеру для формування евристичних способів діяльності, розвитку пізнавальних і рефлексивних умінь і навичок (модульна технологія надає більший часовий простір для самостійної практичної діяльності учнів);

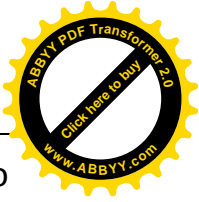
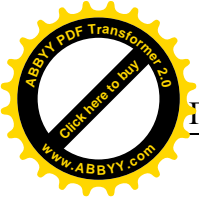
- *систематизації й узагальнення провідних знань і вмінь*, способів творчої діяльності (включає такі самостійні роботи, як написання коротких наукових рефератів, складання задач, узагальнюючих схем, таблиць, графіків, алгоритмів тощо);

- *підсумкової самостійної евристичної чи креативної роботи* (за вибором учня її теми і рівня складності) як створення особистісно значущого творчого продукту – твору, оповідання, наукового проекту, експериментальної моделі, приладу, рецензії тощо, якість якого стає вирішальною під час діагностики та оцінки освоєння навчального модуля;

- *корекція* (за бажанням учня) виконаної підсумкової творчої роботи з метою її вдосконалення й одержання вищої оцінки.

У зв'язку з тим, що навчальний модуль наповнений здебільшого евристичними видами діяльності і вчителя, і школярів, така технологія визначена як *евристично-модульна*, що суттєво уточнює й конкретизує зміст та організацію пізнавальної діяльності в межах навчального модуля.

Використання інноваційних можливостей навчального модуля як педагогічна умова – це насамперед реалізація визначених етапів модуля в безпосередній організації творчих самостійних робіт: мотиваційно-установчого, інструктивно-критеріального, операційного, діагностико-оцінного. Таким чином, кожна самостійна робота має модульну структуру і технологічно виконується як завершений навчальний модуль.

На *мотиваційно-установчому етапі* учні навчаються чітко усвідомлювати мету й основні ланки самостійної роботи, конкретний план своїх дій, тобто працювати на основі цілепокладання, цілеспрямованості і перспектив досягнення успіху. Педагог організовує взаємодію з учнями, щоб вони уявляли й прогнозували власний продукт (у зовнішньому і внутрішньому вигляді). З цією метою вчитель наполегливо й постійно розкриває привабливість майбутньої роботи, формує установку на успіх, пропонує можливі дії з подолання суперечностей, які приховані в навчальній проблемі, переконує в тому, що не треба побоюватися помилок, бо вони в кінцевому підсумку – крок до успіху.

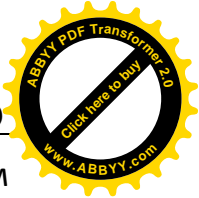
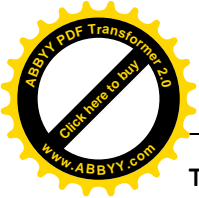
На *інструктивно-критеріальному етапі* учні одержують не тільки загальні інструкції щодо виконання завдань, але й орієнтуються на конкретні *критерії якості* певного виду творчої самостійної роботи, що допомагає школярам обирати адекватні способи розв'язання творчої задачі, прогнозувати результати діяльності.

Реалізація *операційного етапу* передбачає, з одного боку, забезпечення повноцінного і тривалого заглиблення кожного учня в індивідуальний творчий процес (за рахунок надання достатнього часу, навчання зосередженості, ретельного захисту самостійної роботи від сторонніх справ, відволікань уваги тощо), а з другого боку, його своєчасну взаємодію з учителем і товаришами після виконання окремих поточних завдань для уточнення власної мети і кроків подальшої роботи. На цьому етапі забезпечується активне застосування методів зіткнення суперечностей, прогнозування щодо їх розв'язання, висування альтернативних припущень, конструювання, доведення, спростування, узагальнення та ін.

На *діагностико-оцінному етапі*, використовуючи детальні критерії якості виконання певного виду творчої самостійної роботи та прийоми діагностики, кожен учень має змогу знайти недоліки та помилки, виявити їх причини і шляхи подолання і на цій підставі оцінити роботу та вдосконалити якість свого творчого продукту.

Для цього були розроблені *рівні, показники і критерії пізнавально-творчої самостійності* школярів-старшокласників під час виконання самостійних робіт творчого характеру, а також інваріантна модель організації евристичних і креативних самостійних робіт старшокласників у визначених умовах модульного навчання.

Запропоновані і перевірені експериментально критерії пізнавально-

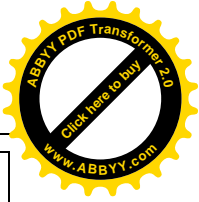
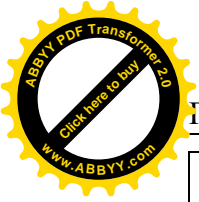
творчої самостійності відповідають основним характеристикам-складовим творчої діяльності – мотиваційним, операційним, комунікативним, діагностичним, на забезпечення яких спрямовані дидактичні умови організації самостійної діяльності учнів.

Реалізація інноваційних можливостей навчального модуля об'єктивно створювала нові сприятливі умови для самостійної роботи учнів, поступово підвищувала її продуктивність та якість. А динамічний процес виконання творчих самостійних робіт, у свою чергу, об'єктивно виявляв деякі недосконалості структури і дидактичних механізмів у межах навчального модуля, вимагав їх поліпшення.

Таблиця 1

Провідні дидактичні умови організації творчих самостійних робіт у модульному навчанні

Назва дидактичної умови	Сутність дидактичної умови	Способи її реалізації	Очікувані якісні характеристики творчої роботи у навчальному модулі
1. Використання інноваційних можливостей навчального модуля	Реалізація комплексу позитивних характеристик навчального модуля відносно творчих робіт	Перерозподіл навчального часу на користь самостійної діяльності учнів; упровадження завершеної і гнучкої технології модуля у структуру творчої роботи та її вдосконалення	Досягнення завершеності мотиваційного, операційного, рефлексивного компонентів роботи, загальної успішності творчого продукту, можливості його подальшої оптимізації
2. Урахування специфіки творчої діяльності особистості, забезпечення взаємодії її суб'єктів	Досягнення відповідності самостійних дій учнів специфіці творчої діяльності, освоєння досвіду такої діяльності в межах завершеної технології модуля	Упровадження механізмів творчої діяльності (конструкторської і рефлексивної), надання можливості учням для тривалого заглиблення у творчий процес, забезпечення взаємодії суб'єктів навчання як єдності допомоги і протидії	Інтенсивне оволодіння методами і механізмами творчої діяльності, вміннями самореалізації, прогнозування і створення творчих продуктів
3. Забезпечення компетентної діагностичної і корекційної діяльності	Забезпечення позитивної мотивації, розвитку вмінь і навичок учнів	Упровадження комплексу діагностичних методик для моніторингу	Високий і достатній рівень володіння критеріями творчих робіт різних жанрів і видів, спроможність за

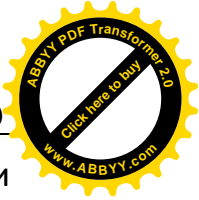
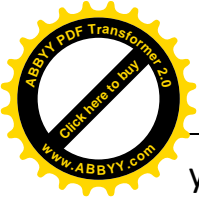
вчителя й учнів	діагностувати й оцінювати результати власної самостійної роботи, коригувати подальшу діяльність	евристичних і креативних робіт, навчання учнів працювати на діагностично-критеріальній основі	їх допомогою об'єктивно оцінювати і коригувати якість творчого продукту
-----------------	---	---	---

Під час реалізації такої умови в організації самостійної роботи, як *урахування специфіки пізнавально-творчої діяльності особистості*, для досягнення належної творчої самостійності учнів експеримент був забезпечений детальними розробками для кожного виду творчої роботи рекомендаціями вчителю й учням щодо високого (креативного), достатнього (евристичного), виконавчого рівнів самостійної пізнавальної активності і відповідних їм детальних критеріїв.

Оскільки справжня творчість неможлива без використання спеціальних способів евристичної діяльності, експериментальна робота включала освоєння учнями *механізмів пізнавально-творчої діяльності*, таких, як пошук невідомого за допомогою *аналізу через синтез, батареї евристичних запитань (евристик)*, розв'язання задачі за допомогою взаємодії інтуїтивних і логічних прийомів тощо. Ці механізми стосувалися і операційного, і діагностико-оцінного етапів діяльності.

У процесі дослідження виявлено, що особливістю організації самостійної роботи, яка суттєво впливає на творчі зусилля учнів, є *забезпечення єдності допомоги і протидії*. Експериментальне випробування різних варіантів педагогічного супроводу самостійної роботи довело, що оптимальне поєднання кваліфікованої, але достатньо дозованої допомоги, підтримки зі спеціально продуманими протидіями (конструктивною критикою) суттєво підвищує результати самостійних творчих досягнень учнів порівняно з варіантами виключної допомоги або виключної протидії. Також встановлено, що і допомога, і протидія передбачають справжній гуманістичний діалог суб'єктів навчального процесу.

У дослідженні підтверджено необхідність такої умови, як *забезпечення компетентної діагностичної і корекційної діяльності вчителя й учнів*. Доведено, що *ядро діагностики*, яке чітко вказує на її специфіку порівняно з контролем та оцінкою, – це *виявлення об'єктивних причин допущених помилок, недоліків й утруднень* з опорою на раніше встановлені і засвоєні

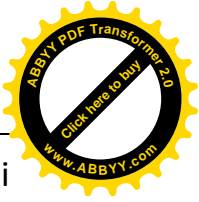

учнями *критерії якості самостійної роботи* та необхідні для цього способи їх досягнення. У класах основної і старшої школи ускладнюється сама структура оцінної ситуації, коли афективно переживається не тільки оцінка вчителя, але й взаємооцінювання. Тому однією з умов безболісного й ефективного контролю є його діагностичний підтекст, тобто спокійна атмосфера виявлення достоїнств і помилок роботи за визначеними критеріями насамперед самим автором, а потім його товаришами і педагогом. За цієї умови оцінка, зроблена на основі діагностично-критеріального підходу, як правило, сприймається нормально, без зайвої афективної реакції, тим більше, що у модульному навчанні і діагностичні процедури, і сама оцінка означені прогностичним характером, можливістю виконати аналогічну роботу на високому рівні й одержати за неї вищу оцінку. Особлива увага приділена процедурам *самодіагностики* і на її основі *самооцінки* виконаної роботи, які стають найважливішим етапом не тільки під час завершення самостійних зусиль, але й для закріплення позитивної пізнавальної мотивації, поступового нарощування пізнавально-творчих сил і впевненості учнів в успішності і привабливості навчання.

У процесі застосування критеріального підходу до діагностичних процедур учнів навчали передусім усвідомлювати й переосмислювати суттєві *критерії якості виконаної роботи* згідно з рівнями навчальних досягнень, що в узагальненому вигляді стали орієнтиром для діагностики й оцінки у навчальному процесі.

Узагальнені (інваріантні), тобто не залежні від конкретного виду роботи, та варіативні (для окремих видів пізнавально-творчих робіт) критерії стали основним засобом в експертному встановленні пізнавально-творчих досягнень учнів старшої школи під час виконання самостійних робіт.

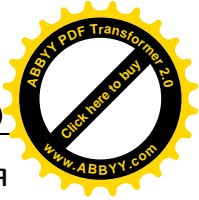
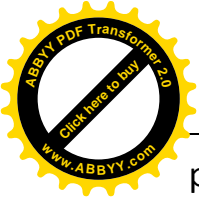
Експериментальне випробування дозволило зробити висновок про те, що запропонована організація самостійної роботи привела до суттєвих позитивних змін в експериментальних класах провідного показника успішності самостійної роботи учнів – їхньої пізнавально-творчої самостійності. Про це свідчать узагальнені результати виконання окремих робіт творчого характеру в межах навчального модуля і динамічні зміни основних показників пізнавально-творчої самостійності старшокласників, що встановлені експертами (вчителями, методистами, науковцями) в результаті комплексного аналізу (за означеними критеріями) різних робіт творчого характеру.

Підготовлені на творчому – евристичному або креативному – рівні реферати, письмові твори, рецензії та ін. в умовах досягнення завершеності за допомогою різних факторів модульної технології (більшого часового простору, міжособистісних консультацій, відсутності обов'язкової і фатальної оцінки, надання можливостей для всебічної діагностики і корекції зробленого) викликали посилений інтерес та активність у більшості учнів і бажання зробити продукти своїх зусиль досконалішими. Організаційні, психологічні і дидактичні фактори модульного навчання, таким чином, об'єктивно створювали нові сприятливі умови для самостійної роботи учнів, поступово підвищували її продуктивність та якість. А динамічний процес виконання творчих самостійних робіт, у свою чергу, об'єктивно вдосконалював організаційну структуру і зміст модульного навчання.

Динаміка пізнавально-творчої самостійності учнів 9–11 класів – контрольних та експериментальних – визначалася шляхом рубіжних і підсумкових зрізів за результатами виконання таких видів творчих робіт, які постійно виконуються старшокласниками: а) складання реферату за вивченими науковими джерелами; б) аналіз незнайомого художнього, науково-публіцистичного чи граматичного тексту (за вибором учня), в) написання твору-роздуму морально-естетичного, літературного, екологічного, історичного характеру (за уподобаннями учнів); г) виконання творчого проекту літературного, суспільно-політичного чи екологічного спрямування (за вибором старшокласника); написання рецензії на творчу роботу, виконану однокласником, та ін.

Одержані результати дозволили встановити таку дидактичну закономірність: чим більший простір у творчому відношенні надають завдання, поставлені вчителем й учнями, тим більша вірогідність досягнення останніми вищого рівня кінцевого продукту. Якщо в роботі реферативного плану в умовах модульного навчання тільки 26% учнів експериментальних класів у кінцевому підсумку досягли вищого (креативного) рівня самостійності, то на такий рівень під час виконання творчого проекту зійшли 33%, а у процесі написання твору-роздуму – вже 35% старшокласників. Установлена закономірність пояснює, чому є доцільним поступове збільшення самостійних робіт творчого (евристичного і креативного) характеру в міру оволодіння учнями механізмами творчої роботи і критеріями їх якості. Можна зробити ще один важливий висновок з перебігу і

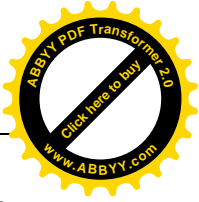
результатів експериментального навчання: пріоритету під час оцінювання учнів з предмета треба надати саме рівню створених ними творчих продуктів. По-перше, це дійсно об'єктивна і заслужена винагорода за навчальні досягнення, по-друге, модульне навчання, поєднане з евристичними технологіями, надає у процесі дотримання зазначених вище дидактичних умов оптимальні можливості для самореалізації творчого потенціалу особистості як провідної мети навчального процесу.

Висновки. За рахунок реалізованих дидактичних умов досягнуто суттєвого зростання творчих досягнень учнів у самостійній роботі: майже втричі скоротилася кількість робіт, віднесених експертами до виконавчого рівня, тобто таких, що характеризуються невисокими творчими характеристиками; відповідно суттєво зросла кількість робіт, виконаних на евристичному рівні; збільшилась чисельність робіт креативного характеру. Порівняльний аналіз досягнень експериментальних і контрольних класів свідчить про суттєві переваги експериментальної організації самостійних робіт евристичного й креативного характеру, їх очевидний вплив на розвиток творчого потенціалу старшокласників, їх здібностей і вмінь аналізувати проблемні ситуації, знаходити й розв'язувати суттєві суперечності, планувати, коригувати, діагностувати й оцінювати роботу, усвідомлювати, що вона є важливим для особистості творчим продуктом освіти. Виявлено також невичерпані резерви евристичного навчання в межах модульної технології, зокрема ті, що впливають на індивідуалізацію творчої самостійної роботи, освоєння учнями способів творчого мислення.

У зв'язку з цим залишаються **перспективними** такі аспекти дослідницької роботи, як подальше вдосконалення існуючих моделей і технологій модульного навчання, розробка теорії і методики різних видів творчих робіт у межах модульної освітньої технології у середній і вищій школі, а також діалектика творчого змісту діяльності учнів і модульних форм організації їх навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазарева О. М. Інноваційні можливості навчального модуля для оптимізації творчих самостійних робіт учнів / О. М. Лазарева // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса, 2003. – Вип. 3–4. – С. 45–50.
2. Лазарева О. М. Особливості організації евристичних і креативних самостійних робіт завершеного характеру / О. М. Лазарева // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми : СДПУ, 2002. – С. 384–393.
3. Педагогічна творчість : методологія, теорія, технологія : [монографія] / [кол. авторів : В. П. Андрущенко, С. О. Сисоєва, Н. В. Гузій, М. О. Лазарев.]. – К. : НПУ імені

М. П. Драгоманова, 2005. – 183 с.

4. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. — М. : Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.

5. Чошанов М. А. Дидактическое конструирование гибкой технологии обучения / М. А. Чошанов // Педагогика. – 1997. – № 2. – С. 21–29.

РЕЗЮМЕ

Е. М. Лазарева. Самостоятельные работы старшеклассников в эвристическо-модульном обучении.

В статье на основе проведенного теоретического и экспериментального исследования доказано, что эвристическо-модульное обучение является эффективной, личностно ориентированной образовательной технологией, которая способствует существенному росту уровня познавательно-творческой самостоятельности старшеклассников, заметному повышению качества внешних и внутренних образовательных продуктов, – ведущего показателя успешности творческой самореализации личности.

Ключевые слова: самостоятельная работа, самореализация, личность, образовательная технология, творчество, эвристическое обучение.

SUMMARY

E. Lazareva. Independent works of senior pupils in evristic-module teaching.

The conducted theoretical and experimental research proves that the heuristic-module teaching is innovative, personality oriented educational technology, which is instrumental in substantial growth of level of cognitive-creative independence of senior pupils, noticeable upgrading external and internal educational products, – leading index of success of creative self-realization of personality.

Key words: independent work, self-realization, personality, educational technology, creativity, evristic teaching.

УДК 37.014.7:613:99:612.6-057.874

М. В. Сіренко

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ВЗАЄМОДІЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МАТЕРИНСТВА У СТАРШОКЛАСНИЦЬ: СПРОБА СИСТЕМНО-ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

У статті аналізується стан проблеми взаємодії загальноосвітнього навчального закладу і громадських організацій щодо формування культури материнства старшокласниць: визначено й охарактеризовано компоненти взаємодії загальноосвітнього навчального закладу і громадських організацій, висвітлено рівні її ефективності.

Ключові слова: культура материнства, формування культури материнства, громадські організації, загальноосвітній навчальний заклад, взаємодія громадських організацій і загальноосвітніх навчальних закладів, старшокласниці, системно-організаційний підхід.